

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА

Історичний факультет
Кафедра всесвітньої історії

ДИПЛОМНА РОБОТА БАКАЛАВРА

З ТЕМИ

**Розвиток військового мистецтва
в період Тридцятилітньої війни
(1618 – 1648 рр.)**

Виконала: студентка 4 курсу
Спеціальність: 6.020302. Історія
Біньковська Тетяна Радіонівна

Науковий керівник:
Гуменюк А.О., кандидат історичних наук,
доцент кафедри всесвітньої історії

Рецензент:
Хоптярю А., кандидат історичних наук,
професор кафедри архівознавства,
спеціальних історичних та правових
дисциплін

Кам'янець – Подільський – 2017 року

Зміст

Вступ	3
Розділ 1. Характеристика джерел та історіографії	7
Розділ 2. Військова справа на переломі від середньовіччя до нового часу (XVI – початок XVII століть)	14
2.1. Стан військовомистецтва напередодні Тридцятилітньої війни. Накопичення інноваційних змін у військовому мистецтві протягом XVI – початку XVII століть.	14
2.2 «Протестантське» військово мистецтво. Моріц Оранський.	24
Розділ 3. Розвиток стратегії і тактики європейських армій у період Тридцятилітньої війни (1618 – 1648 рр.)	34
3.1. Військова справа на початкових етапах війни (1618 – 1629 рр.).	34
3.2. Військові операції шведської армії. Тактика Густава Адольфа II	40
3.3. Розвиток військового мистецтва у франко-шведський період війни. Конде і Тюренн.	49
Висновки.	58
Список використаних джерел та літератури.	62

Вступ.

Війна і військова справа в історії людського суспільства посідали і продовжують посідати надзвичайно серйозне місце. І неважливо, чи є війна відображенням реального стану суспільства, наслідком «інстинкту войовничості» чи є «культурним винаходом», тісно пов'язаним з соціально-політичною еволюцією суспільства. Важливим є наслідок цього явища – класична політична історія постає перед нами як безперервний ланцюг воєн, що переривалася короткочасними періодами миру, які зазвичай використовувалися як підготовчий етап нової війни.

Армія з найдавніших часів була одним з найважливіших, якщо не найважливішим, інструментом правлячої еліти того чи іншого суспільства по реалізації своїх політичних задумів. Успіх їх виконання безпосередньо залежав від рівня розвитку військової справи. Прагнення не відстати про можливі супротивників в цьому життєвоважливому аспекті неминуче стимулював прогрес у військових технологіях, а слідом за цим - в тактиці і в стратегії. І не секрет, що особливо швидко розвивалося військова справа в переломні моменти історії, коли світова цивілізація опинялася перед необхідністю вибору нового шляху розвитку.

Саме таку добу становить період раннього Нового часу, де в межах XVI – XVII століть відбулися якісні зрушення, які прийнято називати «військовою революцією». Автор даного поняття, англійський історик М. Робертс, визначив її межі між 1560 - 1660 роками. Тобто, Тридцятилітня війна стала одним з найяскравіших етапів його явища.

Актуальність теми дослідження полягає у необхідності вивчення питань військової історії європейських країн, особливо тих, зміст яких мав принципове значення і справив потужний вплив на розвиток не лише військової справи, але позначився на долі континенту в наступну добу. Таке значення у долі Європи зіграла Тридцятилітня війна, в час якої не лише формувалося військо мистецтво Нового часу, але за результатами якої склалася принципово нова система міжнародних відносин. Саме в цю епоху

чітко проявилася значимість високої боєздатності армій, нових військових технологій, новаторський підхід до стратегії і тактики. Це був час діяльності видатних полководців, завдяки яким військове мистецтво зробило великий крок вперед, визначивши провідні тенденції розвитку військової справи на наступні століття. Що стосується великих полководців і військових реформаторів типу Моріца Оранського, Густава Адольфа II, віконта де Тюренна, то їх місце в історії Європи XVII ст. заслуговує на глибше осмислення створення цілісної картини їх значимості у суспільно-політичних процесах європейського масштабу та наслідках впливу на ці процеси їхнього військового таланту.

Метою даної роботи є виявлення передумов, методів, історичних реалій та наслідків розвитку військового мистецтва Європи напередодні та в час Тридцятилітньої війни. Ця проблема розглядається у контексті військових і політичних змін, характерних країнам Західної Європи в другій половині XVI – першій половині XVII ст.

Досягнення зазначеної мети передбачає поетапне вирішення таких **завдань**:

- зробити аналіз джерельної бази роботи та ступінь вивченості проблеми;
- розкрити реалії розвитку військової справи та межі XVI – XVII ст., виникнення і формування новітніх військових технологій;
- показати розвиток новітніх поглядів, та методів військової організації, що впроваджувалися в голандській армії наприкінці XVI ст.;
- охарактеризувати особливості військової діяльності Густава Адольфа II в період участі Швеції у Тридцятилітній війні та значення його військових реформ;
- дати послідовний аналіз військового мистецтва на заключному етапі війни, виявити причини успіху Анрі де Тюренна в цей період бойових дій.

Об'єктом дослідження є військова, політична і релігійна ситуація в Європі першої половини XVII ст., причини, хід та наслідки Тридцятилітньої війни.

Предмет дослідження – еволюція військового мистецтва напередодні та в період Тридцятилітньої війни, характер і напрямки військових реформ та реорганізацій у першій половині XVII ст.

Хронологічні межі даної роботи охоплюють період Тридцятилітньої війни (1618 – 1648 рр.), але для досягнення цілісності змісту частково виходять за її межі. Зокрема, включено огляд військових перетворень у довоєнний період (з другої половини XVI ст.) та бойових дій між Францією та Іспанією, які ще певний час тривали і завершилися укладенням Піренейського миру (1659 р.)

Географічні межі роботи – охоплюють країни Європи, які були учасниками і слугували театром бойових дій Тридцятилітньої війни – Швецію, Францію, Іспанію, Священну Римську імперію, Нідерланди, тощо.

Методологічна основа роботи і методи дослідження. Робота заснована на застосуванні сучасних методик, відповідає принципам історизму, об'єктивності та комплексності. У дослідженні враховувався ментальний контекст епохи, який впливав на характер військових перетворень в Європі у досліджуваній період, на формування нових принципів військової тактики і стратегії. Реалії сучасної плюралістичної методології дозволили використовувати комплексне застосування різних методів дослідження, базовими з яких виявилися: хронологічний метод, застосований для реконструкції картини розвитку військового мистецтва; історико-генетичний - для визначення причинно-наслідкових зв'язків і динаміки військових перетворень, структурно-функціональний - для виявлення потенційних можливостей зростання військової могутності передових країн континенту. Комплексний підхід до розкриття теми дозволив визначити роль соціальних, політичних і особистісних факторів у досягненні зовнішньополітичних цілей головних учасників війни.

Практичне значення роботи визначається тим, що зібраний і проаналізований матеріал, висновки вносять певний внесок у дослідження

європейської воєнної історії XVII ст. Матеріали і висновки дипломної роботи можуть бути використані у вузівському викладанні для підготовки лекційних курсів та спецкурсів з нової історії країн Заходу, при написанні кваліфікаційних та наукових робіт різного рівня.

Структура роботи. Дипломна робота бакалавра складається із вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел і літератури. **Апробація роботи.** Головні положення і висновки роботи були оприлюднені і схвально оцінені під час її попереднього захисту на засіданні кафедри всесвітньої історії Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка у травні 2017 р.

Висновки

Підводячи підсумок нашому дослідженню, можна зробити певні висновки за його змістом.

1. Військові перетворення, реорганізація армій, кардинальна зміна стратегії і тактики бойових дій на момент початку Тридцятилітньої війни стали об'єктивною необхідністю через накопичення військово-технологічних та суспільно-політичних змін, які відбувалися у XVI ст. і які поставили традиційне для попереднього часу військове мистецтво у глухий кут. Тому перехід до нових прийомів організації війська, модернізація озброєння і тактики бою стали закономірним етапом розвитку європейської військової думки і суспільної практики у першій половині XVII ст.

2. Діяльність Моріца Оранського, Густава Адольфа II, Тюренна та їх наступників підняли європейську військову справу на новий рівень. На зміну колишнім середньовічним прийомам і методам ведення війни прийшли нові, народжені в ході військової революції, а разом з ними змінилося й саме «обличчя битви», яке визначається людьми, які сходилися на полях битв у війнах Нового часу. На зміні навченого і підготовленого бійця Середньовіччя прийшов солдат Нового часу, характерною рисою якого була дія у згуртованому і вимуштруваному колективі, де кожен солдат був лише деталлю могутнього механізму. Суворі дисципліна змушувала солдата залишатися в рядах при всіх обставинах бою, заставляла його спрямувати свою увагу на механічну спритність заряджання і швидкість стрілянини; людина повинна була стати бойовим автоматом. Хоча лінійний бойовий порядок не мав тактичної глибини, а тому скорочувалися можливості маневру на полі бою, але виникнення в XVII ст. лінійного стою армій були прогресивним явищем у військовому мистецтві, новим етапом у розвитку тактики.

3. Розвиток лінійної тактики сприяв певній втраті мобільності бойових порядків, колишньої гнучкості і еластичності. Саме тому зросло значення кавалерії як єдиного роду військ, що зберіг задовільну маневреність і

рухливість. Кавалерія стала грати надзвичайно важливу роль свого роду «кулаків» в руках командувача армії. Тому її чисельність істотно зросла в порівнянні з попереднім часом, але, лише як частини польових армій. Користь від кавалерії полягала в її здатності активно маневрувати як на полі бою і за його межами, в «малій» війні. Так було відновлено порушений в XVI ст. баланс між піхотою і кіннотою.

4. Найбільший внесок у розвиток військового мистецтва в період Тридцятилітньої війни внесла шведська армія під керівництвом короля Густава-Адольфа II. Вивчення військовими теоретиками успіхів шведських військ стало основою реформування всіх армій Європи ще в період війни та після неї. Передові армії Європи стали робити основну ставку на підвищення ефективності вогню, що збільшило роль польової артилерії. Змінилася структура піхоти - до кінця війни мушкетери стали чисельно переважати над пікінери. Вогнепальна зброя остаточно перемогла холодну, і це стало причиною зростання чисельності піхоти як в цілому, так і її питомої ваги у складі армій. Вогнева міць піхоти зумовила збереження за нею провідної ролі на полі бою і в війнах в цілому. Піхота також була дуже корисна в облоговій війні, що було неминучим на західноєвропейському театрі воєнних дій, густонаселеному і урбанізованому.

5. Для підтримки необхідної боєздатності армій було підвищено рівень дисципліни і впроваджувалася система військового навчання для солдатів і офіцерів. Лише дисциплінована і вимуштрувана армія здатна була діяти в умовах поширення лінійної тактики. Ця нова тактика давала можливість завдати потужні фронтальні вогневі удари в атаці і в оборонному бою. У лінійному строю при достатній кваліфікації солдатського і офіцерського складу вміло взаємодіяли піхота, кіннота і артилерія. Стосовно організації та управління боєм лінійна тактика висувала підвищені вимоги до командування армії всіх ступенів. Тому ще одним важливим результатом Тридцятилітньої війни слід вважати появу і розвиток систематичної

військової освіти.

6. Зазнавала змін система постачання армій. На фоні розорення територій театру бойових дій зростала потреба своєчасного і регулярного постачання військ продовольством і всім необхідним. Завдяки цьому почалося утворення магазинного постачання постійного війська, яке набувало складної системи. Це призвело, з одного боку, до зменшення залежності армій від забезпечення на території бойових дій і у дальніх походах, але зменшило їх мобільність через залежність від системи складів-магазинів.

Поява нової системи забезпечення армій стала причиною зміни тактики бойових дій, оскільки з'явилися нові об'єкти оборони і нападу - магазини і комунікації військ, від стану яких залежала боєздатність армій. Це стало причиною появи нової стратегії і тактики бойових дій, пов'язаних з захистом власного тилу і маневруванням на комунікаціях ворога. Вміле маневрування військ на театрі військових дій було тепер необхідною умовою досягнення успіху у війні і часто дозволяло, уникаючи великих битв, добитися успіху.

Родоначальником стратегії і тактики маневреної війни вважається один з найвидатніших полководців Тридцятилітньої війни віконт де Тюренн.

7. У XVII ст. остаточно склалися постійні армії, їх система комплектування, організації, озброєння і навчання. Перехід до постійних армій мав як свої негативні, так і позитивні наслідки. Збереження в мирний час значних військових контингентів на королівській службі дозволило уникнути повторення жахів війни в мирний час, але коштувало казні значно дорожче, ніж тимчасова наймана армія. Така армія не була небезпечною для внутрішньої стабільності держави і суспільства - влада намагалася, ізолювати армію від суспільства, але тримати її напоготові на випадок непередбачених внутрішньополітичних ускладнень. Ця армія дійсно ставала слухняним знаряддям в руках корони,

8. Потреби зростаючих армій стимулювали розвиток економіки і особливо промисловості та торгівлі. Держави були зацікавлені у розвитку

промисловості, яка була здатна забезпечити зростаючі матеріальні потреби армії. Взаємозв'язок військово-політичних процесів та економічного розвитку сприяв завершенню процесу остаточного оформлення абсолютних монархій Нового часу, для яких була характерна сильна центральна влада з розвиненим бюрократичним апаратом, здатна налагодити безперебійну систему забезпечення військових утворень всім необхідним. І, в свою чергу, створення централізованого державного апарату багато в чому сприяло прискоренню зростання чисельності постійних армій, оскільки на відміну від попередніх часів, постачання і управління різко зрослими арміями стало простішим і ефективнішим.

Список використаних джерел і літератури

I. Джерела.

1. Валенштейн и его армия //Хрестоматия по истории международных отношений / Сост. Д.В. Кузнецов. [Электронный ресурс] Книга 2. Средние Века. – Благовещенск: БГПУ, 2013. –С. 1228 - 1229.
2. Вальгаузен Й. Я. Учение и хитрость ратного строения пехотных людей. – СПб.: Бережливость, 1904. – 367 с.
3. Гриммельсгаузен Г. Я. Симплициссимус / Ганс Гриммельсгаузен . – М.: Наука, 1967. – 683 с.
4. Гроций Г. О праве войны и мира: Репринт с изд. 1956 г. – М.: Ладомир, 1994. – 868 с.
5. де Вилль А. Обязанности губернатора крепости / Антуан де Вилль. – М. : Грифон., 2016. - 448 с.
6. Записки Монтекукколи Генералиссимуса императорских войск или Общие принципы военного искусства – М.: Accent Graphics Communications, 2012. – 452 с.
7. Разорение «Священной Римской империи» в Тридцатилетнюю войну // Хрестоматия по истории международных отношений / Сост. Д.В. Кузнецов. [Электронный ресурс] Книга 2. Средние Века. –Благовещенск: БГПУ, 2013., 2013. С. 1231.
8. Мирный договор императорско-шведский, или Оснабрюкский, 15 мая 1648 г. //Хрестоматия по истории международных отношений / Сост. Д.В. Кузнецов. [Электронный ресурс] Книга 2. Средние Века. – Благовещенск: БГПУ, 2013. – С.1231 – 1233.
9. Макиавелли Н. О военном искусстве // Искусство войны. Антология военной мысли. / Н. Макиавелли. - СПб.: Амфора, 2000. – 493 с.

II. Монографії і статті.

10. Алексеев В. М. Тридцатилетняя война / В.М.Алексеев. — Л.: Учпедгиз, 1961.- 184 с.

11. Александров С. Е. Немецкий наемник конца XV — середины XVII вв.: грани ментальности / С. Е. Александров. - Военно-историческая антропология - Ежегодник, 2002. Предмет, задачи, перспективы развития. М.: РОССПЭН, 2002. - С. 83-112.
12. Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV—XVIII ст. Том 1. Структура повсякденності: можливе і неможливе / Фернан Бродель.— К. Основи, 1995.— 543 .
13. Веджвуд С. Тридцатилетняя война / Сессили Веджвуд. – М.: АСТ, Астрель, Полиграфиздат, 2012. – 572 с.
14. Всеобщая военная история новых времен. Часть первая. Войны первой половина XVII века в Западной Европе. Тридцатилетняя война / Ред Н.С. Голицина. – СПб.: Тип. Траншея, 1872. – 301 с.
15. Габелко Д.Е. Работа Д.А. Милютин «Тридцатилетняя война (1618 – 1648). О военном искусстве / Д.Е.Габелко // Научные ведомости Белгородского государственного университета. Серия: История.– Вып. № 8 (179) / том 30 / 2014. – С. 76 – 81.
16. Гейсман П.А. История военного искусства в Средние и Новые века. Краткий курс. / П. А. Гейсман– М.: Ленанд, 2016. – 200 с.
17. Гейссер Л. История Реформации. Том 3. Тридцатилетняя война / Людвиг Гейссер. – М.: Ленанд, 2015. - 168 с.
18. Голицын Н. С. Великие полководцы истории. Часть 2. - СПб: Изд-во: Тип. Товарищества "Общественная польза" , 1875.- 431 с.
19. Дельбрюк Г. История военного искусства в рамках политической истории / Г. Дельбрюк.- Т. 3. - М.: Наука, 2008. – 448 с.
20. Дюпуи Р., Дюпуи Э. Всемирная история войн. Кн. 2. 1400 - 1800 год / Р. Дюпуи , Э. Дюпуи – СПб., М.: Полигон, АСТ, 1997. - 896 с.
21. Денисон Дж. История конницы: В 2 кн. Кн. 1. - М.: АСТ, 2001. - 480 с.
22. Дефурно М. Повседневная жизнь Испании золотого века / Марселен Дефурно. - М.: Молодая гвардия, 2004. – 314 с.

23. Иванова М.Г. Борьба Франции с испанскими и австрийскими Габсбургами в период от Вестфальского до Пиренейского мира (1648-1659) / М.Г.Иванова. - Горький, 1954. – 192 с.
24. Ивонин И.Е. Альбрехт Валленштейн / И.Е. Ивонин // Вопросы истории. – 2003. - № 1. - С. 48-77.
25. Ивонин Ю.Е., Ходин А.А. Густав II Адольф / Ю.Е.Ивонин, А.А. Ходин // Вопросы истории. - 2010. - №9. - С. 52-69.
26. Ивонина Л. И., Прокопьев А. Ю. Дипломатия Тридцатилетней войны / Л.И. Ивонина, А.Ю.Прокопьев. — Смоленск: Прогресс, 1996. – 356 с.
27. Ивонин Ю.Е., Ивонина Л.И. Тридцатилетняя война и германская политика Франции / Ю.Е.Ивонин, Л.И.Ивонина // Вопросы истории. – 2001. - № 5, - С.32 - 33.
28. Ивонина Л.И. Франция и последние баталии Тридцатилетней войны / Л.И.Ивонина // Гуманитарные и юридические исследования. – 2015. - № 1.- С. 33 – 38..
29. Йоргенсен К., Панкович М., Райс Р., Скотт К. Войны и сражения нового времени (1500 - 1763) / Кристе Йоргенсен, Михал Павкович, Роб Райс, Крис Скотт. - М: Эксмо, 2008.- 264 с.
30. Клаузевиц К. О войне / К.Клаузевиц. - М.: Госвоениздат, 1934.- 692 с.
31. Контамин Ф. Война в Средние века / Ф.Контамин. - СПб.: Ювента, 2001. - 414 с.
32. Кризис и трагедия континента. Тридцатилетняя война (1618— 1648) в событиях и коллективной памяти Европы / науч. ред. Ю.Е. Ивонин и Л.И. Ивонина. — М. : Транс-Лит, 2015. — 564 с.
33. Левченков А. Последний бой чешского льва / А. Левченков. - М.: Алетейя, 2006. - 336 с.
34. Лиддел-Гарт Б. Энциклопедия военного искусства // Б. Лиддел - Гарт. – М.: АСТ, 1999. – 656 с.
35. Лиддел Гарт Б. Стратегия непрямых действий / Б. Лиддел - Гарт – М.:

- Иностранная литература, 1957. – 464 с.
36. Ломазофф А. Всемирная история войн. С древнейших времен до наших дней / Аманда Ломазофф. – М.: Азбука-Аттикус, 2015. – 320 с.
37. Люблинская А.Д. Германия в Средние века. Абсолютизм 1630 – 1642 г / А.Д. Люблинская. - М.: Юрайт, 1995.- 243 с.
38. Мак Нил У. В погоне за мощью. Технология, вооруженная сила и общество в XI - XX веках / Уильям Мак Нил. - М.: Изд. «Территория будущего», 2008. – 456 с.
39. Меринг Ф. История войн и военного искусства / Франц Меринг. — СПб., Полигон, АСТ, 2000. – 528 с.
40. Наполеон Бонапарт. Очерк войн маршала Тюренна // Наполеон Бонапарт. О военном искусстве. Избранные произведения. – М.: Эксмо, 2003. – 800 с.
41. Новая история стран Европы и Америки XVI-XIX вв. Часть 3: Ред: А. М. Родригес, М. В. Пономарев – М: ВЛАДОС, 2008. – 318 с.
42. Пархоменко В. Валленштейн/ Владимир Пархоменко. – М.: Астрель, АСТ, 2005. - 608 с.
43. Пенской В.В. Военная революция в Европе XVI-XVII веков и ее последстайя / В.В.Пенской // Новая и новейшая история. – 2005. - № 2. – С. 194-206.
44. Пенской В.В Великая огнестрельная революция / В.В.Пенской. – М.: Эксмо, Яуза, 2010. – 448 с.
45. Прокопьев А.Ю. Германия в эпоху религиозного раскола (1555-1648) / А.Ю. Прокопьев. - СПб.: Гуманитарная Академия», 2002. – 382 с.
46. Поршневу Б.Ф. Тридцатилетняя война и вступление в нее Швеции и Московского государства / Б. Ф. Поршневу. - М.: Наука, 1976. – 437 с.
47. Пузыревский А. К. Записки по истории военного искусства в эпоху 30-летней войны / А.К.Пузыревский.- СПб.: Тип. штаба войск гвардии и Петербургского военного округа, 1882. - 97 с.
48. Разин Е. А. История военного искусства. Том 3. История военного

- искусства XVI — XVII вв./ Е.А.Разин. - СПб.: «Полигон», 1999. - 736 с.
49. Робертс Э. Искусство войны. Великие полководцы Нового и Новейшего времени/ Эндрю Робертс. – М.: АСТ, Астрель, 2011. - 448 с.
50. Свечин А.А.Эволюция военного искусства. Том I / А.А.Свечин. - М.-Л.: Воениздат, 1928.- 383 с.
51. Урланис Б.Ц. Войны и народонаселение Европы / Б.Ц. Урланис. - М.: Соцэкгиз, 1960. — 565 с.
52. Урланис Б. Ц. История военных потерь / Б.Ц. Урланис. - СПб.: Полигон, 1994. – 560 с.
53. Шоню П. Цивилизация классической Европы / П. Шоню.- Екатеринбург: У-Фактория, 2005. — 608 с.
54. Шиллер И.Ф.Тридцатилетняя война / Ф. Шиллер // Собрание сочинений. – Т. 5. Исторические сочинения. Статьи. - М.: Гослитиздат, 1957. – 522 с.
55. Яковлев В.В. История крепостей \ В.В. Яковлев. —СПб.: «Полигон», 2000. — 400 с.

III. Электронні ресурси.

56. Андриенко Д. Искусство войны: Древний мир и Средние века // oyallib.com/book/andrienko.../iskusstvo_voyni_drevniy_mir_i_srednie_veka.html
57. Войны в кружевах // armflot.ru/index.php/vojny-v-kruzhe
58. Империял >Форум Нового Времени//imtw.ru/index.php?s...showforum=230.
59. Dodge, Th.A. Gustavus Adolphus; a history of the art of war from its revival after the middle ages to the end of the Spanish succession war, with a detailed account of the campaigns of the great Swede, and of the most famous campaign of Turenne, Condé, Eugene and Marlborough. - Boston and New York, Mifflin and company, 1895. – 400 с. // query.nytimes.com/gst/abstract.html?res.